

WIERNOŚĆ TORZE WIERNOŚCIĄ BOGU W ŚWIETLE DEUTERONOMIUM

Renata Jasnos

Wierność nie jest w *Deuteronomium* tematem pierwszoplanowym. Księga ta, będąca owocem deuteronomistycznej tradycji, koncentruje się na Prawie, którego rola i znaczenie wpisane są w specyficzny kontekst zawierania przymierza, i w narracyjny kontekst marszu ku obiecanej przez Boga ziemi. Choć zagadnienie wierności nie jest niezależnym i szczegółowo opracowanym tematem *Deuteronomium*, to jednak analiza tekstów, w których pojawia się koncepcja wierności, pozwala dostrzec ją w kilku aspektach. Przede wszystkim z jednej strony wskazuje się jej pozytywną perspektywę, a z drugiej postrzega jej przeciwieństwo. O Bogu Izraela mówi się, że jest wierny, a o Izraelu stwierdza się, że wiernym nie był, a następnie apeluje przez usta Mojżesza, aby podjął wyzwanie wierności. W *Deuteronomium* Bóg dwukrotnie jest określony wprost jako wierny (7,9 oraz 32,4), zaś Izrael trzykrotnie jest ukazany w sposób jednoznaczny jako niewierny (1,32; 9,23 oraz 32,20).

Postacią dominującą w Księdze jest Mojżesz, którego autorytet opiera się na Bożym nakazie nauczania Izraela (por. 4,5; 5,31). Występuje on jako prawodawca (por. 4,2; 13,1) i nauczyciel, ale niekiedy także jako prorok (por. 18,5-22; 34,10)¹. To on równocześnie jest postacią, która

¹ Na temat deuteronomicznego obrazu Mojżesza zob. R. Jasnos, *Teologia prawa w Deuteronomium*, Kraków 2001, s. 154-156.

w *Deuteronomium* odgrywa kluczową rolę w nakreśleniu ideału wierności Izraela.

Wskazanie zatem na zawartą w *Deuteronomium* koncepcję, a zarazem ideał wierności, będzie możliwe poprzez wyjaśnienie tych fragmentów, w których pojawiają się terminy jednoznacznie do niej nawiązujące. Ale to nie wszystko. Istotnym będzie również skonfrontowanie wierności z kluczowymi zagadnieniami omawianej księgi. A są nimi przede wszystkim przymierze i Prawo. Nie można w poszukiwaniu znaczenia wierności pominąć istotnego dla Księgi wezwania do miłowania Boga. Ale trzeba też zauważyć, że wierność w *Deuteronomium* jest postrzegana w historycznej perspektywie. Jest usytuowana między przeszłością a przyszłością, z czego wynika sposób w jaki jest przedstawiana. Z jednej strony są to świadectwa zaczerpnięte z przeszłości, a z drugiej wezwania i pouczenia Mojżesza, zawarte w parenetycznych mowach. Pierwszym krokiem, stanowiącym rodzaj wprowadzenia w problematykę, będzie krótka analiza fragmentów odnoszących się wprost do wierności.

1. WIERNOŚĆ BOGA

Spośród nielicznych fragmentów *Deuteronomium*, w których nawiązano bezpośrednio, poprzez użycie odpowiedniego terminu, do idei wierności szczególnie ważny i bogaty treściowo wydaje się być tekst zawarty w rozdziale siódmym. Jest to pierwsza część (7,7-11) perykopy obejmującej wersety 7-16 i otoczonej wezwaniem do usunięcia obcych narodów i ich kultu z ziemi „obiecanej” oraz zapewnieniami o Bożej pomocy w tym przedsięwzięciu (por. 7,1-6.17-26)². Cała ta jednostka (7,1-26) umieszczona jest w tzw. *Drugiej mowie Mojżesza* (rozd. 4-11)³.

² A.D.H. Mayes, *Deuteronomy* (New Century Bible Commentary), London 1981, s. 181.

³ Na zasadniczą strukturę *Deuteronomium* składają się: centralny *Kodeks* (12,1-26,15) otoczony *Mowami Mojżesza* (1,1-11,32

Wskazany fragment (7,7-11) pojawia się w kontekście dotyczącym: wybrania Izraela, spełnienia obietnic danych ojcom, wyprowadzenia z Egiptu jako domu niewoli. Jednostkę zawartą w siódmym rozdziale można przedstawić w następujący sposób:

- ww. 1-6 nakaz „wytępienia” obcych narodów i ich kultu z ziemi „obiecanej”⁴;
- ww. 7-11 wybranie narodu izraelskiego i wierność Boga;
- ww. 12-16 błogosławieństwo jako nagroda za słuchanie nakazów;
- ww. 17-26 Boża pomoc w usunięciu narodów.

Tekst zawarty w wersetach 7-11 można podzielić i uporządkować w sposób następujący, wskazując przy tym na kluczowe terminy

7. Nie dlatego, że liczebnie przewyższacie wszystkie narody,

Jhwh wybrał was
i znalazł upodobanie w was,

8. gdyż ze wszystkich narodów jesteście najmniejszym, lecz ponieważ Jhwh was umiłował (*'āhab*⁵) i dochował (*szāmar*) przysięgi przyrzeczonej waszym ojcom. Wyprowadził was mocną ręką i wybawił was z domu niewoli z ręki faraona, króla egipskiego.

i 26,16 – 30,20) oraz *Dodatki* (31,1–34,12). Tekst 1,1–11,32 jest zwykle dzielony na dwie mowy – *Pierwsza mowa Mojżesza* (rozd. 1–3) i *Druga mowa Mojżesza* (4–11) – ze względu na redakcyjne i retoryczne ramy, a także treść. Rozdz. 26,16–30,20 tworzą zatem *Trzecią Mowę Mojżesza*.

⁴ Nieco inną strukturę proponuje P.C. Craigie, wbrew podziałowi zawartemu w BH przenosi werset 6 z pierwszej do drugiej perykopy; por. P.C. Craigie, *The Book of Deuteronomy*, London – Sydney – Auckland 1976, s. 175-181.

⁵ W artykule w następujący sposób będą podawane transkrypcje hebrajskie: rdzenie – np. *'hb*; czasowniki w formie 3 os. lp. – np. *szāmar*; a rzeczowniki i przymiotniki w pełnym zapisie np. *hesed*.

9. Uznaj, że

Jhwh, Bóg twój, jest Bogiem,
Bogiem wiernym (*hā-ēl ha-ne'ēmān*),
zachowującym (*szāmar*) przymierze
(*b^erīt*) i miłość (*hesed*)
do tysięcznego pokolenia względem tych,
którzy Go kochają (*'āhab*) i przestrzegają
(*szāmar*) Jego nakazu (*micwāh*),

10. lecz który odpłaca każdemu z nienawidzących
Go, niszcząc go.

Nie pozostawia bezkarnie tego, kto Go nienawidzi,
odpłacając jemu samemu.

11. Strzeż (*szāmar*)

nakazu (*micwāh*), dekretów (*hōq*) i wyroków
(*miszpāt*),
które ja tobie dziś nakazuję (*cāwah*).

Analizowany fragment perykopy składa się z trzech segmentów:

A –	ww.	7-8
B –	ww.	9-10
C –	w.	11.

W segmencie A dominuje temat wybrania Izraela, wskazujący na wyjątkowość tej decyzji Boga. Segment B jest rodzajem prezentacji i ukazuje kim jest Bóg postrzegany w kontekście przymierza i wierności. Tę prezentację poprzedza wezwanie do przyjęcia, uznania Jhwh za jedyne Boga. W oparciu o doświadczenia minione – wybrania i wyprowadzenia z Egiptu – Izrael powinien zrozumieć kim jest Bóg i poznać Go. To poznanie składa się z kilku prawd: Jhwh jest Bogiem; jest Bogiem wiernym (*hā-ēl ha-ne'ēmān*); zachowuje przymierze i łaskawą miłość (*hesed*). Ale ta postawa Boga jest uwarunkowana kochaniem Boga i zachowywaniem (*szāmar*) Jego nakazu (*micwāh*). Analizowany fragment kończy krótki w porównaniu z poprzednimi segment C, stanowiący wezwanie do przestrzegania „nakazu (*micwāh*), dekretów (*hōq*) i wyroków (*miszpāt*)”, które Mojżesz nakazuje.

Zawarte w wersecie 9. określenie Boga jako wiernego powraca dwukrotnie w *Deuteronomium*, chociaż w dwóch różnych formach:

hā-ēl ha-ne 'emān (7,9) – Bóg wierny
ēl 'emūnah (32,4) – Bóg wierności.

W obu przytoczonych wersetach pojawia się ten sam ogólny termin na określenie Boga (*ēl* lub z rodzajnikiem *hā-ēl*). Ten termin nie był początkowo imieniem własnym lecz powszechnym i ogólnie używanym w językach semickich, określeniem wskazującym na bóstwo. W obu zwrotach nawiązuje się też do tego samego rdzenia *'mn*⁶, wyrażonego za pośrednictwem dwóch odrębnych form – *ne 'emān* i *'emūnah*.

Wierność Boga jest rozpisana na dwa głosy: przymierze (*b'erit*) i miłość (*hesed*), które jednak jako para słów mogą tworzyć endiadę tłumaczoną jako „miłe przymierze” albo lepiej „przymierze przyjaźni”⁷.

Wezwanie stanowiące konkluzję analizowanego fragmentu zawiera trzy określenia należące do terminologii prawnej: nakaz (*micwāh*), dekret (*hōq*) i wyrok (*miszpāt*). Są one wkomponowane w zdania również wskazujące na charakter prawny wezwania. Są w nich bowiem czasowniki szczególnie znaczące w tekstach prawnych: *szāmar* i *cāwah*.

Termin *micwāh* oznacza „nakaz”, „przykazanie”, wskazując zarówno na czynność nakazu jak i jej treść. Z terminem tym wiąże się autorytet rozkazodawcy, dlatego *micwa* stała się w teologii jednym ze sposobów wyrażenia woli Boga i Bożego autorytetu⁸, wobec którego

⁶ Zob. M. Weinfeld, *Deuteronomy 1 – 11. A New Translation with Introduction and Commentary* (The Anchor Bible 5), New York – Toronto – London 1991, s. 360: sugeruje, że rdzeń *'mn* zawiera w sobie zarówno aspekt siły, trwałości jak i pewności.

⁷ Zob. tamże, s. 371: „who keeps his gracious covenant”. Również P. Buis, interpretuje te dwa słowa jako „traité d'amitié” czyli traktat przyjaźni, w którym większy nacisk kładzie się na aspekt relacji międzyosobowych, wzajemne zaangażowanie partnerów, niż na wymiar jurydyczny i rytualny. P. Buis, *Le Deutéronome* (Verbum Salutis 4), Paris 1966, s. 144.

⁸ B. Levine, *mišwāh*, w: TWAT, t. IV, k. 1086-1087.

Izrael musi okazać bojaźń i lojalność czyli wierność. Terminy *hōq/huqqa*⁹, tłumaczone jako „statut”, „dekret”, „rozporządzenie”, kładą akcent na prawny porządek określony przez prawodawcę – ustanowiony przez człowieka albo Boga na mocy posiadanej władzy¹⁰. Termin *miszpāt* może oznaczać „wyrok sądowy” albo „porządek rzeczy”, porządek jakiejś rzeczywistości, „sprawiedliwy porządek”, coś do czego człowiek ma prawo, ale zarazem coś, co powinien zrobić, a zatem obowiązek. W odróżnieniu od *hōq*, które zostaje ustalone na mocy czyjegoś autorytet, *miszpāt* istnieje jako porządek rzeczy, a akt sądowy tylko przywraca go¹¹. Obydwa terminy, występujące często razem, wyrażają określony porządek i dlatego najczęściej określają Boże Prawo w *Deuteronomium*. Wskazują one z jednej strony na porządek stworzonego przez Boga świata, z drugiej natomiast na szczególne Boże prawa nadane jako „dekrety” Izraelowi.

Wezwanie: *Strzeż (szāmar) nakazu (micwāh) dekretów (hōq) i wyroków (miszpāt)* (w. 11) umieszczone w kontekście przymierza, a wyrażone w terminach prawnych, sytuuje wierność Izraela w perspektywie Prawa – *Tory*. Otwiera je czasownik *szāmar*, który został użyty również w opisie postawy Boga (w. 9), określając Jego „zachowywanie” przymierza. M. Weinfeld zwracając uwagę na charakterystyczne zwroty dotyczące stosunku do Prawa, w których z prawnymi terminami łączą się czasowniki: *strzec, słuchać, czynić*¹², zauważa, że najważniejszym z nich jest właśnie czasownik *szāmar*: „strzec”, „pilnować”, „chronić”, „mieć pieczę nad czymś”, „prze-

⁹ W *Deuteronomium* występują dwie formy terminu: *hoq* (4,1.5.6.8.14.40.45; 5,1.31(28); 6,1.17.20.24; 7,11; 11,32; 12,1; 16,12; 17,19; 26,16.17; 27,10) oraz forma rodzaju żeńskiego *huqqa* (6,2; 8,11; 10,13; 11,1; 28,15.45; 30,10.16). G. Lisowsky, *Konkordanz zum Hebraeischen Alten Testament*, Stuttgart (1958) 1993, s. 522-524.

¹⁰ G. Liedke, *hqq* einritzen, festsetzen, w: THAT, t. I, k. 628; H. Ringgren, *hāqqaq*, w: TWAT, t. III, k. 150.

¹¹ G. Liedke, *špł* richten, w: THAT, t. II, k. 1005.

¹² M. Weinfeld, dz. cyt., s. 335-337.

chowywać”, „zabezpieczać”, „zachować”, „uchować”, „przestrzegać”¹³.

Postawa wierności ze strony Boga wyraża konsekwencję, z jaką odnosi się On do zbawczych czynów dokonanych przez siebie na rzecz Izraela. Najpełniej wyraża się ona w „przymierzu przyjaźni”, czyli w postawie szczodrej dobroci wobec tego ludu. Dopiero z tej perspektywy – Bożej wierności – można spojrzeć na wierność w postępowaniu Izraelitów i dostrzec doniosłość wezwania *strzeż* (7,11). Ich postępowanie, wyrażające ich wierność wobec Boga, ma odznaczać się miłością i posłuszeństwem wobec Jego nakazu (*micwāh*).

2. NIEWIERNOŚĆ IZRAELA

Na przeciwnym biegunie w stosunku do wierności Boga, deuteronomista sytuuje niewierność Izraela. Trzykrotnie nawiązuje w sposób bezpośredni do tego problemu posługując się formami opartymi na rdzeniu *'mn*. Dwukrotnie pojawiają się formy w koniugacji *hifil*: raz jest to imiesłów (1,32), raz forma *perfectum* (9,23). Koniugacja *hifil* w przypadku omawianego czasownika wyraża aspekt ufności, a w konstrukcji z przyimkiem *b^e* oznacza „ufać, wierzyć komuś”¹⁴. W tekście zawartym w wersecie 1,32 deuteronomista wskazuje na Izraelitów jako na nieufnych wobec Boga: *nie ufaliście ('mn) Jhwh, Bogu waszemu*. Ta konstrukcja z użytym w tym wersecie imiesłowem wyraża stan, trwałą postawę, nie zaś konkretny akt nieufności¹⁵.

Tymczasem w tekście zawartym w 9,23 zarówno użycie formy *perfectum*, jak też kontekst wskazuje nie tyle na stan, postawę, ale na konkretne zachowanie:

¹³ BDB, s. 1036; L. Koehler, W. Baumgartner (eds.), *Lexicon in Veteris Testamenti Libros*, Leiden 1958, s. 993-4.

¹⁴ L. Koehler, W. Baumgartner, dz. cyt., s. 61.

¹⁵ A.D.H. Mayes, dz. cyt., s. 131.

*wzgardziliście słowem Jhwh, Boga waszego,
nie byliście Mu wierni ('mn)
i nie słuchaliście Jego głosu.*

Forma czasownikowa wyrażająca brak wierności Izraelitów jest w tym wersecie usytuowana pomiędzy dwoma równoległymi zwrotami wyrażającymi ideę odrzucenia słowa Bożego. To odrzucenie ma swoje źródło w niewierności, a równocześnie tę niewierność pogłębia i ugruntowuje. W porównaniu z powyżej analizowanym werselem (1,32) tutaj można wskazać na konkretny akt niewierności czyli na brak posłuchu dotyczący obietnicy Bożej¹⁶.

Ale szczególnie wymowny dla zrozumienia postawy Izraela jest zwrot zawarty w tzw. Pieśni Mojżesza (32,20). Pojawia się w niej rzeczownik pochodzący od rdzenia 'mn:

*są pokoleniem niestałym
generacją bez wierności ('ēmun).*

Nawiązuje on do terminu użytego na określenie Boga w tej samej pieśni (32,4): 'ēl 'emūnah. Są to dwie formy, jedna żeńska ('emūnah), druga męska ('ēmun) wyrażające tę samą, ogólną, traktowaną abstrakcyjnie ideę wierności¹⁷.

Wyłania się z tych tekstów wizja niewiernego Izraela, który nie ufa swemu Bogu (1,32), nie słucha Jego głosu (9,23) ponieważ jest społecznością, której brakuje postawy wierności (32,20). Opowiedzią na taki stan rzeczy są przypisane Mojżeszowi słowa wzywające Izraela do wierności Bogu, która realizuje się poprzez trwanie w przymierzu i zachowywanie Prawa.

3. WIERNOŚĆ W KONTEKŚCIE PRZYMIERZA

Księga Powtórzonego Prawa jest nierozzerwalnie związana z koncepcją przymierza. Autor nie tylko wielokrotnie do niego nawiązuje, ale ogłasza je jako właśnie zawarte:

¹⁶ Tamże, s. 202.

¹⁷ L. Koehler, W. Baumgartner, dz. cyt., s. 60.

Zamilknij, Izraelu, i słuchaj, tego oto dnia stałeś się narodem Jhwh, twójego Boga (Pwt 27,9; por. 26,16-19; 29,9-11). Deuteronomium w samej swej strukturze zawiera elementy traktatu przymierza¹⁸, co jest najłatwiej rozpoznawalne w zbiorze błogosławieństw i przekleństw (rozdz. 28), który kończy się podsumowaniem: *To są słowa przymierza, które nakazał Jhwh zawrzeć Mojżeszowi z Izraelitami...* (28,69). Forma błogosławieństw i przekleństw, a nawet niektóre użyte w nich charakterystyczne zwroty, znane są ze starożytnych bliskowschodnich traktatów¹⁹. Błogosławieństwa były nagrodą dla zachowujących przymierze i jego zobowiązania, przekleństwa miały spaść na nieojalnych/niewiernych w przymierzu (por. 28,1-2.15).

Relację między Izraelem a Bogiem można określić i właściwie zrozumieć dopiero w kontekście przymierza. Ono zaś implikuje wzajemność zobowiązań (por. Pwt 26,16-19)²⁰. W ten sposób wierność nadaje stabilny i trwały charakter relacji Boga i Izraela, zaistniałej na mocy przymierza: *Strzeżcie się, byście nie zapomnieli przymierza Jhwh, Boga waszego (...) Jhwh, Bóg wasz, nie opuści was, nie zgładzi i nie zapomni o przymierzu...* (4,23a.31b).

¹⁸ Niektórzy uważają, iż na Moabie zawarto kolejne po synajskim (Synaj/Horeb) przymierze (por. 28,69). Na temat przymierza moabskiego zob. A. Cholewiński, *Przymierze w Moabie*, RBL 37 (1984), s. 380-386; N. Lohfink, *Der Bundesschluss im Land Moab. Redaktionsgeschichtliches zu Dt 28, 69-32, 47*, w: N. Lohfink, *Studien zum Deuteronomium und zur deuteronomistischen Literatur. T. 1* (Stuttgarter Biblische Aufsatzbände 8), Stuttgart 1990, s. 53-82; A. Rofé, *The Covenant in the Land of Moab (Deuteronomy 28: 69 - 30: 20). Historico-Literary, Comparative, and Formcritical Considerations*, w: D.L. Christensen (ed.), *A Song of Power and the Power of Song. Essays on the Book of Deuteronomy (Sources for Biblical and Theological Study 3)*, Winona Lake 1993, s. 269-280.

¹⁹ D.J. McCarthy, *Treaty and Covenant. A Study in Form in the Ancient Oriental Documents and in the Old Testament*, Rome 1981; Tenze, *b'rit in Old Testament History and Theology*, Bib 53 (1972), s. 110-121.

²⁰ E.C. Blackman, *Faith, faithfulness*, w: IBD, t. II: E-J, s. 225.

Jednak wierność w ramach przymierza realizuje się inaczej ze strony Boga, a inaczej ze strony synów Izraela. Bóg okazuje się wiernym wypełniając obietnice dane ojcom, wybiera Izraela spośród narodów, okazuje Izraelowi łaskę i opiekę, a gdy potrzeba wybawia go (por. 7,9; 32,4). Tymczasem Izrael zawierając przymierze z Bogiem na Synaju/Horebie zobowiązuje się do przestrzegania Bożych nakazów, przekazanych przez Mojżesza. Jego wierność wobec Boga jest wiernością w przymierzu, wiernością wobec Boga jako Sprzymierzeńca, z którym Izrael jest związany przymierzem. Wobec tak rozumianego Boga obowiązuje wierność, która oznacza *de facto* lojalność; Bogu przymierza należy się posłuch (*śłuchanie Jego głosu*) oraz posłuszeństwo czyli *chodzenie Jego drogami*.

4. PRZESTRZEGANIE PRAWA PROBIERZEM WIerności

Prawo w *Deuteronomium* zajmuje wyjątkowe miejsce, a w strukturze Księgi, ujęte jako zbiór Bożych nakazów (tzw. *Kodeks deuteronomistyczny*), jest umieszczone centralnie oraz otoczone mowami Mojżesza²¹. Podstawowy termin na określenie Prawa – *tora* stosowany jest w *Deuteronomium*²² zawsze w liczbie pojedynczej i niemal zawsze z rodzajnikiem określonym²³. Taka forma z rodzajnikiem zastępuje rozbudowane zwroty, spośród których typowym dla *Deuteronomium* jest syntagma: „słowa tej *tory*” (17,19; 27,3.8; 28,58; 29,28; 31,12; 32,46)²⁴.

²¹ Zob. wyżej przypis dot. struktury *Deuteronomium*.

²² *Deuteronomium* wraz z dziełem deuteronomistycznym zapoczątkowują szerokie stosowanie tego terminu. Występuje w *Deuteronomium* 22 razy, co stanowi dziesiątą część zastosowania tego terminu w całej Biblii Hebrajskiej. G. Lisowsky, dz. cyt., s. 1514-1515.

²³ Wyjątek stanowią tylko dwa wersety 33,4.10 poetyckiego tekstu należącego do tzw. Dodatku i mającego inny charakter redakcyjny.

²⁴ Niektóre z tych tekstów wskazują na spisane słowa (por. 17,18n; 27,3.8; 28,58; 30,10). Dlatego można wnioskować na podstawie sposobu użycia terminu w zwrotach, że *tora* w *Deuteronomium* oznacza całościową księgę prawa; por. F. García López, *tôrāh*, w: TWAT, t. VIII, k. 607-610 i 631.

Do *tory* Mojżesz wielokrotnie nawiązuje wzywając Izraela do wierności. Wymagana przez niego postawa wierności jest ściśle związana z koncepcją warunkowości Bożych obietnic, opartych na przymierzu. W *Deuteronomium* można dostrzec powiązanie rozbudowanej tradycji prawnej z Bożym objawieniem i zawarciem przymierza na Synaju. Z tradycją przymierza związana została tradycja dotycząca prawa Mojżeszowego. *Tora* nadana została narodowi wybranemu jako Boży nakaz (*micwāh*), który musi być zachowywany ze względu na autorytet boskiego prawodawcy²⁵ i w związku z zawartym przymierzem. Zatem zachowanie Bożego nakazu (*micwāh*), wyrażonego w dekretach (*hōq/huqqa*) i wyrokach (*miszpāt*) i określane go jako „cała ta *tora*”, staje się podstawowym wymogiem przymierza i wyznacznikiem wierności synów Izraela wobec osoby Boga i zawartego przymierza.

Przestrzeganie Prawa staje się w ten sposób przebieżem wierności Izraelitów wobec Boga, który obdarzył ich wolnością, zawarł z nimi przymierze i stał się dla nich gwarantem posiadania ziemi oraz pomyślności. Tego właśnie Prawa musi przestrzegać Izrael, aby okazać swą wierność Bogu i aby trwać w przymierzu z Nim.

5. MIŁOŚĆ BOGA JAKO PODSTAWA WIERNOŚCI

W *Deuteronomium*, w kontekście przymierza oraz Prawa pojawia się wyjątkowe wezwanie do kochania (*'āhab*)²⁶ Boga. Użyty przez deuteronomistę czasownik,

²⁵ Por. B. Levine, dz. cyt., k. 1086-1087.

²⁶ Różne formy pochodzące od tego rdzenia *'hb* występują w *Deuteronomium* w zastosowaniu teologicznym i określają obustronną relację, zarówno miłości Boga do człowieka (4,37; 7,8.13; 10,15; 23,6), jak i miłości człowieka do Boga. W BH (poza *Deuteronomium*) jest tylko 13 zwrotów dot. miłości do Boga (lub bogów), opartych na rdzeniu *'hb* (Wj 20, 6; Joz 22,5; 23,11; Sdz 5,31; 1 Krl 3,3; 2 Krn 20,7; Ps 31,24; 116,1; 145,20; Iz 41,8; Jr 2,2; 8,2; Dn 9,4; Ne 1,5). W *Deuteronomium* jest 12 takich zwrotów: 5,10; 6,5; 7,9; 10,12; 11,1.13.22; 13,4; 19,9; 30,6.16.20.

oparty na rdzeniu 'hb, „kochać” jest podstawowym dla wyrażenia idei miłości w Starym Testamencie²⁷. Określa on przede wszystkim relacje międzyludzkie, w tym również przyjaźń (por. 1 Sm 18,21nn; 20,17). „Kochającymi” określano także politycznych sprzymierzeńców (por. Jr 20,4.6; Est 5,10.14; 6,13), jak chociażby Hiram, króla Tyru (1 Krl 5,15)²⁸. Specyficzne znaczenie przyjmuje omawiany czasownik właśnie w kontekście przymierza wasalskiego, gdzie oznacza postawę lojalności, czyli wierności, posłuszeństwa i sprzyjania partnerowi. W. Moran analizując traktaty starożytnego Bliskiego Wschodu pod kątem żądań w nich zawartych, dostrzegł w nich wiele podobieństw w stosunku do biblijnych tradycji przymierza. Zwrócił przy tym szczególną uwagę na nakaz miłości suwerena skierowany wprost do wasala w traktacie Asarhaddona (681-668)²⁹. W kontekście innych nakazów sformułowanych w traktacie, można stwierdzić, że relacja miłości wyrażała się w postawie zaangażowania, wierności, lojalności i sprzyjania. W. Moran uważa, iż jest rzeczą pewną, że *deuteronomistyczne koła były zaznajomione z asyryjską praktyką żądania przysięgi wierności od swoich wasali, wyrażonej w terminach miłości*³⁰. Ta miłość w traktatach oznacza lojalność, służbę, posłuszeństwo. Podobną postawą wyraża się miłość Boga w *Deuteronomium*³¹. W kontekście tych wniosków W. Morana nie dziwią występujące w Mojżeszowym nauczaniu para-

Jednak na określenie stosunku Izraela do Jahwe, słowo to zostało użyte stosunkowo późno, zapewne dlatego – wnioskuje N. Wallis – że początkowo miłość kojarzyła się z uczuciami o erotycznym zabarwieniu, a taka koncepcja nie mogła oddać relacji między Bogiem a ludem, Stwórcą a stworzeniem. N. Wallis, 'āhab, w: TDOT, s. 112.

²⁷ G. Quell, ἀγαπάω, ἀγάπη, ἀγαπητός. *Die Liebe im AT*, w: TWNT, t. I, s. 20-29.

²⁸ Tamże, s. 65-66.

²⁹ Por. *The Vassal-Treaties of Esarhaddon*, w: ANET, s. 537.

³⁰ W. Moran, *The Ancient Near Eastern Background of the Love of God in Deuteronomium*, CBQ 25 (1963) s. 84.

³¹ Tamże, s. 82.

lele do nakazu miłości mówiące o *przylgnięciu*³² do *Jhwh*, *służbie* i *bojaźni*³³.

W kontekście przymierza wierność to szczerza lojalność wobec partnera, nazywana też miłością. Przejawia się ona w trwaniu przy sprzymierzeńcu w każdej okoliczności. W *Deuteronomium* wezwanie do miłości Boga stanowi wyraźne nawiązanie do starożytnych, bliskowschodnich tradycji. Oznacza jednak coś więcej – jest wskazaniem na fundament, na którym ma opierać się wyrażona wiernością (lojalnością) postawa Izraela.

6. WEZWANIA DO WIERNOŚCI – WIERNOŚĆ JAKO WYZWANIE

Wierność jest postrzegana przez deuteronomistę jako rzeczywistość dynamiczna, jako wyzwanie, przed którym stoi społeczność Izraela. Wierność jako wyzwanie wyraża się w pełnym zaangażowania i gorliwości wołaniu, a z drugiej strony w otwarciu perspektywy przyszłości.

Relacja Izraela wobec Boga, która jest przestrzenią dla realizacji wierności, określona została przez deuteronomistę szeregiem zachowań: *A teraz, Izraelu, czego żąda od ciebie Jhwh, Bóg twój? Tylko tego, byś się bał Jhwh, Boga swojego, chodził wszystkimi Jego drogami, kochał Go, służył Jhwh, Bogu twemu, z całego swojego serca i z całej swej duszy, strzegł nakazów Jhwh i Jego dekretów* (Pwt 10,12-13).

Do takich zachowań oraz postaw wzywa deuteronomista ustami Mojżesza, posługując się formą pouczeń i napo-

³² *dbq* – przylgnąć, pozostawać blisko, trzymać się blisko, połączyć się razem; *'bd* – służyć, pracować, czcić. Por. L. Koehler, W. Baumgartner, dz. cyt., s. 199 i 670-671.

³³ *jr'* – termin mądrościowy, wyraża postawę czci, szacunku, podania wobec Boga. W kontekście przymierza występuje wraz z czasownikiem *'bd*. Por. N. Lohfink, *Das Hauptgebot. Eine Untersuchung literarischer Einleitungsfragen zu Dtn 5 – 11* (AnBib 20), Romae 1963, s. 76.

mnień. Mogą być one proste czyli składające się z jednej frazy, ale też złożone, zawierające całą serię form czasownikowych (10,12-13; 13,4-5; 19,9; 26,17; 30,16.20; 31,12). Mogą one rozpoczynać mowę lub odrębną jednostkę literacką *Deuteronomium*³⁴, albo być włączone w mowę lub też stanowić rodzaj końcowego wezwania (7,11; 8,6.11; 11,1; 11,8; 27,10; 29,8; 29,28; 30,15-16. 30,19-20; 32,46). Czasem występują w zdaniu warunkowym: *jeśli będziecie słuchać pilnie nakazów...* (11,13, por. 11,22; 13,19; 15,5; 19,9; 28,1-2; 28,9.13; 30,10). Niektóre wezwania lub pouczenia kończąc przykazanie lub kazus prawny, mają charakter klauzuli motywacyjnej (12,28; 13,1.4-5.19; 19,9)³⁵. Występują one przede wszystkim w *Drugiej* i *Trzeciej mowie* Mojżesza (4,1 – 11,32 i 26,16 – 30,20), gdzie znajdują się zarówno formy proste (por. 4,1-2.40; 5,1.10; 6,24; 8,1.6.11; 10,20; 11,1.8.13.22.32; 27,1.10; 28,1-2.9.45.62; 29,8.28; 30,2.6.8.10.16.20) jak i bardziej rozbudowane (6,1-9.13-19; 7,9-11; 10,12-13; 26,16-17; 28,13-15). Serie wezwań dobrze współgrają z deuteronomicznym stylem, który wyróżnia się właśnie niezmiennym powtarzaniem kluczowych zwrotów i wyrażeń³⁶.

Zarówno użyte formy czasownikowe, jak też umiejscowienie wezwań w konkretnych jednostkach literackich, ale przede wszystkim ich nagromadzenie oraz intensywność występowania nadają całej księdze dynamiczny charakter. To zdynamizowanie tekstu ma za cel skuteczne oddziaływanie i przypominanie, że kluczem do właściwej postawy wobec Boga – Sprzymierzeńca jest wierność, która polega na zachowywaniu Jego Prawa, i to w duchu miłości do Niego.

³⁴ 4,1-2 – początek *Drugiej mowy*; 5,1; 6,1-6; 10,12-13; 12,1 – początek *Kodeksu*; 26,16-17 – podsumowanie *Kodeksu* i początek *Trzeciej mowy*; 27,1.

³⁵ Potwierdza to tezę o dydaktycznym charakterze *Kodeksu deuteronomicznego*. Por. R. Jasnos, dz. cyt., s. 122-128. 193-198. Na temat klauzul motywacyjnych w *Kodeksie deuteronomicznym* zob. tamże, s. 98-108.

³⁶ Por. G. von Rad, *Teologia Starego Testamentu*, Warszawa 1981, s. 177-178.

Wierność w ujęciu deuteronomicznym nie stanowi osobnego zagadnienia, któremu poświęca się wybrane perykopy, lecz jest wpisana w teksty o różnym charakterze. Bóg jest ukazany jako wierny, zaś w perspektywie historycznej dostrzega się przede wszystkim niewierność Izraela w przeszłości. I dlatego wierność staje się wyzwaniem dla narodu wybranego w okresie, kiedy jest ostatecznie redagowana Księga Powtórzonego Prawa i całe Dzieło Deuteronomistyczne (VI w. przed Chrystusem), a także na całą – rzecz jasna – przyszłość. W kontekście przymierza wierność to w gruncie rzeczy lojalność i wyraża się trwaniem przy Bogu, słuchaniem Jego słowa oraz chodzeniem Jego drogami (praktykowaniem Prawa). Prawo czyli *tora*, której naucza Mojżesz jest probierzem wierności, wierności zakotwiczonej w przymierzu. Fundamentem dla wierności tak rozumianej jest nakaz miłości Boga. W *Deuteronomium*, mającym charakter w przeważającej mierze parenetyczny, Mojżesz ukazany jest jako zwracający się do Izraela z niezwykłą żarliwością i poprzez wezwania i pouczenia wzywający go do wierności.

Sommario

Il tema della fedeltà nella visione deuteronomista non costituisce un argomento a se stante, alla quale vengono dedicate alcune della pericope, ma viene iscritta nei testi di diverso carattere. Dio è presentato come fedele, invece nella prospettiva storica si percepisce prima di tutto l'infedeltà passata d'Israele. È proprio per questo, che la fedeltà diventa una sfida per il popolo eletto. Nel contesto del patto essa viene espressa nella lealtà, che vuol dire rimanere saldamente legati a Dio. La legge cioè la *torah* che Mosé insegna, diviene dunque l'indicatore della fedeltà, della fedeltà ancorata nell'alleanza. Per il fondamento di fedeltà così compresa si trova nel precetto di amore per Dio. Nel Deuteronomio, che ha un carattere parenetico, Mosé è presentato come colui che si rivolge ad Israele col

grande ardore e attraverso gli ammonizioni e gli insegnamenti lo richiama alla fedeltà.

Renata Jasnos
30-133 Kraków
ul. J. Lea 143/4

RENATA JASNOS, ul. 1966 r. w Krakowie. Adiunkt Wydziału Pedagogicznego w Wyższej Szkole Filozoficzno-Pedagogicznej „Ignatianum” w Krakowie. Doktorat obroniony na PAT pod kierunkiem prof. dra hab. Tadeusza Brzegowego: Teologia prawa w Deuteronomium (Studia Pedagogiczne 1), Kraków: WAM – Ignatianum 2001.